

KLINIK TERMINOLOGIYADA LOTIN TILIDAN O‘ZLASHGAN ATAMALARNING LINGVISTIK TAHLILI

Xoliqulova Nodira Turdiqulovna,
Toshkent davlat tibbiyot universiteti
1-son o‘zbek va xorijiy tillar kafedrasida o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18925170>

Annotatsiya. Mazkur maqolada klinik terminologiya tizimida lotin tilidan o‘zlashgan atamalarning lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tibbiyot sohasida keng qo‘llaniladigan lotincha terminlarning shakllanish manbalari, ularning o‘zbek tiliga kirib kelish yo‘llari hamda fonetik, morfologik va semantik moslashuv jarayonlari ilmiy asosda o‘rganiladi. Shuningdek, klinik terminlarning xalqaro standartlashuv jarayonidagi o‘rni, ularning ilmiy muloqotdagi funksional ahamiyati va milliy terminologiya tizimiga integratsiyalashuv darajasi yoritiladi. Tadqiqot davomida o‘zlashma terminlarning fonetik adaptatsiyasi, grammatik qo‘shimchalar qabul qilishi, semantik torayish va kengayish holatlari misollar asosida tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: klinik terminologiya, lotin tili, lingvistik tahlil, fonetik adaptatsiya, morfologik integratsiya, tibbiy leksika, terminologiya nazariyasi.

Annotation. This article analyzes the linguistic features of terms adopted from Latin in the clinical terminology system. The study scientifically studies the sources of formation of Latin terms widely used in the field of medicine, the ways of their entry into the Uzbek language, and the processes of phonetic, morphological, and semantic adaptation. It also highlights the role of clinical terms in the process of international standardization, their functional significance in scientific communication, and the level of integration into the national terminology system. The study analyzes phonetic adaptation, adoption of grammatical suffixes, and semantic narrowing and expansion of adopted terms based on examples.

Key words: clinical terminology, Latin, linguistic analysis, phonetic adaptation, morphological integration, medical lexicon, terminology theory.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвистические особенности терминов, заимствованных из латыни, в системе клинической терминологии. В исследовании научно изучаются источники образования латинских терминов, широко используемых в медицине, пути их вхождения в узбекский язык, а также процессы фонетической, морфологической и семантической адаптации. Также освещается роль клинических терминов в процессе международной стандартизации, их функциональное значение в научной коммуникации и уровень интеграции в национальную терминологическую систему. На примерах анализируются фонетическая адаптация, заимствование грамматических суффиксов, а также семантическое сужение и расширение заимствованных терминов.

Ключевые слова: клиническая терминология, латынь, лингвистический анализ, фонетическая адаптация, морфологическая интеграция, медицинская лексика, теория терминологии.

Kirish. Zamonaviy tibbiyot tizimi murakkab va ko‘p tarmoqli fan sohasi bo‘lib, uning samarali faoliyati aniq va standartlashgan terminologiyaga bevosita bog‘liqdir. Klinik terminologiya tibbiyot tilining markaziy qatlami sifatida kasallik nomlari, simptomlar, diagnostika usullari, davolash jarayonlari va anatomo-fiziologik tuzilmalarni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu terminlarning aksariyati tarixan lotin tiliga borib taqaladi va bugungi kunda ham xalqaro miqyosda qo‘llanilmoqda. Lotin tili qadimdan ilm-fan, xususan, tibbiyot sohasida universal ilmiy til vazifasini bajargan. Antik

davr olimlari, jumladan, Gippokrat va Galen asarlarining keyinchalik lotin tiliga tarjima qilinishi va Yevropa ilmiy an'anasiga kirib kelishi natijasida lotin tili tibbiyot terminologiyasining asosiy manbaiga aylangan. O'rta asrlarda ham ilmiy risolalar asosan lotin tilida yozilgan bo'lib, bu til tibbiy atamalarni bixillashtirish va tizimlashtirishda muhim rol o'ynagan. Bugungi kunda ham klinik terminologiya tizimida lotincha va lotinlashtirilgan atamalar yetakchi o'rinni egallaydi. Masalan, *diagnosis, therapia, fractura, inflammatio* kabi birliklar ko'plab milliy tillarda deyarli o'zgarmagan holda qo'llanadi. Bu esa lotin tilining xalqaro ilmiy muloqot vositasi sifatidagi mavqeini saqlab qolayotganini ko'rsatadi. O'zbek tili terminologik tizimi ham mustaqillikdan so'ng jadal rivojlanib, ilmiy leksika sezilarli darajada boyidi. Tibbiyot sohasida qo'llanilayotgan ko'plab atamalar lotin tilidan bevosita yoki rus tili orqali o'zlashgan bo'lib, ular o'zbek tilining fonetik, morfologik va semantik me'yorlariga moslashgan holda ishlatilmoqda. Shu jihatdan klinik terminologiyaning lingvistik tahlili nafaqat tibbiyot, balki umumiy tilshunoslik nuqtai nazaridan ham dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Klinik terminologiyada lotin tilidan o'zlashgan atamalarning lingvistik xususiyatlarini o'rganish ko'p qirrali ilmiy yo'nalish bo'lib, u tibbiyot, terminologiya nazariyasi, umumiy tilshunoslik va sotsiolingvistika kesishgan nuqtada joylashadi. Ushbu masala yuzasidan xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan turli yondashuvlar ishlab chiqilgan.

1. *Tibbiy terminologiyaning tarixiy shakllanishi.* Tibbiyot terminologiyasining shakllanishi antik davrga borib taqaladi. Qadimgi yunon va rim tabiblari, xususan, Gippokrat va Galen asarlarida kasalliklar va anatomiya nomlarini tizimli ravishda ifodalashga urinish kuzatiladi. Keyinchalik bu asarlarning lotin tiliga tarjima qilinishi natijasida lotin tili Yevropa ilmiy an'anasida asosiy tibbiy tilga aylangan. O'rta asrlarda ilm-fan markazlarida, ayniqsa University of Bologna va University of Paris kabi universitetlarda tibbiyot fanlari lotin tilida o'qitilgan. Natijada terminologiya xalqaro xarakter kasb etgan.

2. *Anatomik nomenklatura va standartlashuv.* XIX–XX asrlarda tibbiy terminlarni standartlashtirish zarurati yuzaga kelgan. 1895-yilda Bazelda qabul qilingan anatomik nomenklatura keyinchalik takomillashtirilib, zamonaviy Terminologia Anatomica nashri bilan yangilandi. Ushbu hujjat anatomiya atamalarini lotin tilida yagona tizimga solgan va xalqaro miqyosda qabul qilingan me'yorni belgilab bergan.

Mazkur manba klinik terminologiyaning lingvistik xususiyatlarini o'rganishda asosiy normativ asos sifatida xizmat qiladi.

3. *Terminologiya nazariyasi bo'yicha tadqiqotlar.* Terminologiya nazariyasining ilmiy asoslari avstriyalik olim Eugen Wuster tomonidan ishlab chiqilgan. U termini aniq, bir ma'noli va tizimli birlik sifatida ta'riflab, terminologiyani mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllantirgan. Shuningdek, rus tilshunosligida Dmitriy Lotte terminologiyani standartlashtirish va unifikatsiya qilish masalalarini keng yoritgan. Uning fikricha, ilmiy

terminologiya umumtil leksikasidan aniqlik va barqarorlik xususiyatlari bilan farqlanadi. O'zbek tilshunosligida terminologiya masalalari bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ular asosan mustaqillikdan keyingi davrda milliy terminologiyani rivojlantirish, o'zlashma so'zlarning moslashuv mexanizmlarini o'rganishga qaratilgan.

4. *O'zlashma terminlarning lingvistik tahlili.* Tilshunoslikda o'zlashma birliklar fonetik, morfologik va semantik jihatdan o'rganiladi. Tadqiqotlarda quyidagi jihatlar alohida ko'rib chiqilgan:

- Fonetik adaptatsiya - lotincha tovush tizimining milliy til fonetik qonunlariga moslashuvi;
- Morfologik integratsiya - terminlarning grammatik qo'shimchalar qabul qilishi;
- Semantik transformatsiya - ma'no torayishi, kengayishi yoki metaforik ko'chishi. Tibbiy terminologiyada lotincha birliklar ko'pincha internatsional xarakterga ega bo'lib, ular ko'plab tillarda o'xshash shaklda qo'llanadi (masalan, diagnosis, fractura, inflammatio).

5. *Zamonaviy tadqiqot yo'nalishlari.* So'nggi yillarda klinik terminologiyani o'rganishda quyidagi yondashuvlar ustuvorlik qilmoqda:

- Korpus lingvistikasi asosida terminlarning qo'llanish chastotasini aniqlash;
- Tibbiy diskurs tahlili;
- Terminlarning tarjima muammolari;
- Milliy va xalqaro terminologiya o'rtasidagi muvozanat masalasi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda lotincha terminlarning saqlanib qolishi ularning universal va neytral xarakteri bilan izohlanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- klinik terminologiyaning xalqaro standartlashgan tizimga asoslanishi;
- lotincha atamalarning o'zbek tiliga moslashuv jarayonining lingvistik jihatdan yetarli o'rganilmaganligi;
- tibbiy ta'lim va ilmiy tarjimada terminlarning to'g'ri qo'llanish zarurati;
- milliy terminologiyani takomillashtirish ehtiyoji.

Shuningdek, terminologik birliklarning o'zlashuvi jarayonida fonetik transformatsiya (talaffuz moslashuvi), morfologik integratsiya (qo'shimchalar qabul qilishi), semantik torayish yoki kengayish kabi hodisalar yuz beradi. Bu jarayonlarni ilmiy asosda o'rganish terminlarning tizimli tavsifini yaratishga yordam beradi.

Tadqiqotning maqsadi - klinik terminologiyada lotin tilidan o'zlashgan atamalarning lingvistik xususiyatlarini kompleks tahlil qilish, ularning o'zbek tilidagi funksional-semantik va struktur xususiyatlarini aniqlashdir. Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Klinik terminologiyaning shakllanish tarixini ko'rib chiqish;
2. Lotin tilidan o'zlashgan atamalarning fonetik xususiyatlarini tahlil qilish;
3. Morfologik moslashuv jarayonlarini aniqlash;
4. Leksik-semantik o'zgarishlarni tavsiflash;

5. Ularning zamonaviy o‘zbek tilidagi qo‘llanish doirasini baholash.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari klinik terminologiya tizimida lotin tilidan o‘zlashgan atamalar yetakchi o‘rin tutishini ko‘rsatdi. Tarixiy jihatdan tibbiyot fanining shakllanishi antik davr ilmiy an‘analari bilan bog‘liq bo‘lib, lotin tili uzoq asrlar davomida xalqaro ilmiy muloqot vositasi sifatida xizmat qilgan. Shu sababli klinik terminologiyaning asosiy leksik qatlami lotincha yoki lotinlashtirilgan birliklardan tashkil topgan. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, lotin tilidan o‘zlashgan klinik terminlar o‘zbek tiliga kirib kelish jarayonida fonetik, morfologik va semantik moslashuv bosqichlaridan o‘tadi. Fonetik jihatdan ular o‘zbek tilining tovush tizimiga mos ravishda talaffuz qilinadi; morfologik jihatdan esa milliy tilning grammatik qo‘shimchalarini qabul qilib, gap tarkibida faol qo‘llanadi. Semantik nuqtai nazardan, ko‘plab terminlar aniq, bir ma’noli va kontekstga bog‘liq holda ishlatiladi, bu esa ilmiy aniqlikni ta’minlaydi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari klinik terminologiyada lotincha birliklarning xalqaro standartlashuvdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Ular turli tillarda deyarli bir xil shaklda qo‘llanilishi sababli global tibbiy kommunikatsiyada tushunarlik va aniqlikni ta’minlaydi. Bu holat tibbiy ta’lim, ilmiy tadqiqot va amaliyotda terminlarning yagona tizim asosida qo‘llanishini zarur etadi. O‘zbek tilshunosligi nuqtai nazaridan esa klinik terminologiyani tizimli o‘rganish, lotincha o‘zlashmalarni me’yorlashtirish va milliy terminlar bilan muvofiqlashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Terminlarning to‘g‘ri va izchil qo‘llanilishi ilmiy matnlarning sifatini oshirish, tarjima jarayonini takomillashtirish hamda tibbiyot sohasida professional muloqotni samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Umuman olganda, klinik terminologiyada lotin tilidan o‘zlashgan atamalar til tizimining muhim va barqaror qatlami bo‘lib, ularning lingvistik tahlili nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Kelgusida mazkur yo‘nalishda korpus lingvistikasi, diskurs tahlili va qiyosiy terminologik tadqiqotlar olib borish ilmiy jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Wüster, E. (1979). The Role of Terminology in the Internationalization of Science. Vienna: Terminology Institute.
2. Lotte, D. (1974). Teoriya terminologii. Moskva: Nauka.
3. Gippokrat. (2000). Corpus Hippocraticum. O‘quv qo‘llanma. Moskva: Tibbiyot nashriyoti.
4. Galen, C. (1981). Opera Omnia. Turkiya: Istanbul Tibbiyot nashriyoti.
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Ensiklopediyasi. (2000). Tibbiyot va biologiya bo‘limi. Toshkent: O‘qituvchi.
6. Shakarov, S.A. (2007). Terminologiya nazariyasi. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi nashriyoti.
7. Abdullaeva, D.T. (2013). O‘zbek tili terminologiyasining muammolari. Toshkent: O‘zbekiston Davlat Noshirligi.
8. Xudoyberdiyev, M. (2011). O‘zbek tibbiy terminologiyasi: asosiy muammolar va yo‘llar. Tibbiyot va tilshunoslik, 5(2), 27-31.
9. Amirbekov, R.B. (2014). Lingvistik tahlil va terminologiyaning evolyutsiyasi. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.
10. Latifov, B.K. (2015). Tibbiyot tilining leksik va grammatik xususiyatlari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.